

UOT 902.2; 903.5

SƏMƏDABAD NEKROPOLUNUN KÜP VƏ TORPAQ QƏBİRLƏRİ

VAQİF A.ƏSƏDOV*

Məqalə Azərbaycanın Yevlax rayonu ərazisində tədqiq edilmiş Antik dövrə aid Səmədabad nekropolu haqqındadır. Bu nekropolda iki qəbir tipinə- küp və torpaq qəbirlərə rast gəlinmişdir ki, bu da öyrənilən tarixi dövr üçün səciyyəvi xarakter daşıyır. Bəzi qəbirlərin ağır texnika işləməsi nəticəsində qismən və tam dağılmasına baxmayaraq, burada nisbətən yaxşı vəziyyətdə qalmış qəbirlərə də rast gəlinmişdir.

Səmədabad nekropolunun qəbirlərini zəngin qəbirlər sırasına aid etmək olar. Burada çoxlu sayda saxsı qab nümunələri, bəzək əşyaları, dəmirdən hazırlanmış məmulatların fraqmentləri tapılmışdır. Qabların əksəriyyəti əldə böyük ustalıqla və zövqlə hazırlanmışdır. Nekropoldan əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri Antik dövrdə bu ərazilərdə məskunlaşmış əhəlinin mədəniyyəti, məişət və məşguliyyəti, həmçinin dini inancları haqqında müəyyən təsəvvür yaratmağa imkan verir.

Əldə olunan arxeoloji materialların təhlili əsasında Səmədabad nekropolunun qəbirlərini e.ə. II - b.e. II əsrlərinə aid etmək olar.

Açar sözlər: Səmədabad nekropolu, Antik dövr, küp və torpaq qəbirlər, dəfn adətləri, saxsı qablar, bəzək əşyaları

Giriş. Səmədabad nekropolunun yerləşdiyi ərazi düzənlikdir. Nekropola verilən ad ümumi xarakter daşıyır və inzibati baxımdan daxil olduğu Yevlax rayonunun Səmədabad kəndinə aiddir. Yaşayış yeri eyniadlı kənddən təxminən 550-600 m aralıda, Bakı-Qazax magistral şosesinin sol tərəfində yerləşir. Ərazi uzun illərdir ki, əkin yerləri kimi istifadə olunmaqdadır.

Nekropolun yerləşdiyi ərazini və eləcə də ətraf əraziləri gəzərkən xeyli sayda yerüstü keramika nümunələrinə rast gəlmək olur. Qeyd edilən sahələrdə tapılan maddi mədəniyyət qalıqları əsasən bu sahələrin arxeoloji qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Belə ki, ümumən götürdükdə Səmədabad ərazisi bir vahid arxeoloji zona kimi qiymətləndirilir. Ərazidə Antik dövrü özündə ehtiva edən keramika nümunələrinin çox sayda, həm də müxtəlif çeşiddə tapılması burada həmin dövrlərdə yaşayışın intensiv olması qənaətinə gəlməyə imkan verir.

Qazıntılar zamanı müəyyən olmuşdur ki, Səmədabad nekropolunda küp və torpaq qəbirlər eyni dövrdə və yanaşı salınmışlar. Müşahidə əsasında məlum

* AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent; vaqif-amea@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-8837-7221

olmuşdur ki, qəbirlərin üst qatı dağıntıya məruz qalmışdır. Təbii ki, bu torpağın üst qatının uzun illər boyunca əkilməsindən irəli gəlirdi. Həm də çox təəssüf ki, burada qaz kəməri çəkilişi işləri aparılarkən göstərilən diqqətsizlik nəticəsində qəbirlərin çoxu güclü dağıntılara məruz qalmışdır.

Qeyd olunduğu kimi Səmədabad nekropolunda iki qəbir tipi qeydə alındı. Bunlardan 1,2, 3, 5, 8 və 9 sayılı qəbirlər küp qəbirləri, 4 və 7 sayılı qəbirlər torpaq qəbirləri idi. 6 sayılı qəbir daha çox dağıntıya məruz qaldığı üçün onun tipini müəyyən etmək mümkün olmadı.

Ərazidəki torpağın nəm olması qəbirlərdəki sümüklərin vəziyyətinə pis təsir göstərmişdir. Lakin buna baxmayaraq zədələnməyən 3, 4 və 9 sayılı qəbirlərdə və nisbətən az dağılmış 7 sayılı qəbirdə insan və heyvan sümüklərinin fraqmentləri aşkar olundular. Qeyd edək ki, 8 sayılı qəbir tam dağıldığı üçün skelet sümükləri aşkar edilmədi, yalnız dəfn küpünün qırıqlarını və müşayiətedici avadanlıqları toplamaq mümkün oldu.

Qəbirlərin təsviri. Səmədabad nekropolunun qəbirləri çox zəngindir. Bu qəbirlərin avadanlığı içərisində çoxlu sayda saxsı qab nümunələri, tunc və şüşədən hazırlanmış bəzək əşyaları və qismən də dəmir məmulatların fraqmentləri aşkar edildi. Aydınır ki, qəbirlər dağıldımsaydı bu artefaktların sayı daha çox olardı. Aşkar olunmuş dəfn küpləri armudvari formalı iri təsərrüfat küplərindən ibarət idi. Aşağıda tədqiq olunmuş qəbirlərin təsviri sıra ardıcılığı ilə verilmişdir.

1 №-li küp qəbir. Dəfn küpü yer səviyyəsindən 1 m dərinlikdə üzə çıxdı. Küp şimal-qərb-cənub-şərq istiqamətində böyrü üstə qoyulmuşdu. Küpün hündürlüyü 1,25 m, gövdəsinin diametri 80 sm idi. Qazıntı gedişində müəyyən olundu ki, dəfn küpünün ağzı tərəfdən başlayaraq hər iki böyrü boyu orta və kiçik həcmli, müxtəlif təyinatlı saxsı qablar düzülmüşdü. Bu qablar bir-birinin içinə qoyulmuş xeyrə, kasa və vazalar, piyalələr (piyalələrdən birinin ağzı qapaqla örtülmüşdü), küpələrdən, cəftəvari qulplu küpdən, həmçinin bir qədər aralıda qoyulmuş qara rəngli yarıçürümüş iki kiçik qabdan ibarət idi. Küpələrin içərisində ağzı ləçəklilər də var idi, vazalardan biri isə üçayaqlıdır. Bir xeyrənin içərisində isə heyvan sümükləri və şüşə muncuq aşkar olundu. Ümumilikdə dəfn küpü ətrafına düzülmiş qabların sayı, qapaqla birlikdə 29-a çatırdı.

Dəfn küpünün içərisində insan skeleti və küpün içərisinə yerləşdirilmiş qəbir avadanlığı aşkar olundu. Skeletin kəlləsi çürüyərək itsə də küpün oturacağına tərəf istiqamətlənməsi izlənilirdi. Mərhum küpdə sağ böyrü üstə bükülərək yerləşdirilmişdi. Başı tərəfdə gərdənliyi xatırladan tunc əşya (şəkil 6.1), üstü zərli şüşə bəzək əşyası və dəmirdən hazırlanmış yarımdairəvi kiçik məmulat tapıldı. Qəbir kamerasının ölçüləri 2,3 x 4,3 m idi.

2 №-li küp qəbir. Qəbir yer səthindən 60 sm dərinlikdə aşkar olundu. Dəfn küpünü aşkar etmək mümkün olmadı. Küpün bəzi fraqmentləri, qəbrin cənub-şərq tərəfində sıyrılaraq qalaqlanmış torpağın içərisində aşkar edildi. Çox ehtimal ki, dəfn küpü içərisindəki avadanlıq və skeletlə birlikdə texnika işləyərkən dağılmış və sıyrılıb kənara atılmışdı.

Dəfn küpünün ətrafına düzülmiş qablar öz yerlərində qalmışdı. Təəssüf ki,

üstədən dağıldığı üçün onların çoxsu ağırlıq nəticəsində parçalanmış və torpağın nəmişliyi səbəbindən qismən çürümüşdülər.

Qablar bir-birinə sıx halda, demək olsar ki, dairəvi şəkildə düzülmüşdülər. Yalnız böyük bir küpə bu topludan 60 sm şərqdə aralı qoyulmuşdu. Qəbirdə 16 saxsı qab üzə çıxdı. Onlar qeyd edildiyi kimi, dairəvi şəkildə şimal-şərqdən cənub-qərbə doğru düzülmüşdülər. Saxsı qablar xeyrədən, təkayaqlı vazalardan, dar və geniş ağızlı, şişman və sferik gövdəli küpələrdən, ağzı novçalı kiçik qabdan, armudvari formalı uzunsov qabdan, bankavari formalı qabdan, ağzı ləçəkli silindrik boğazlı miniatür küpəcikdən və bir neçə digər qabların fraqmentlərindən ibarət idilər. Bəzi küpələrin üzərində lentvari çəp qulplar yerləşir.

Qeyd edək ki, qabların bəzilərinin içərisində əsasən xırda buynuzlu heyvanlara məxsus sümüklər aşkar edildi. Qabların tutduğu əsas sahənin ölçüsü 1,2 x 0,9 m, aralı qabla birlikdə 2,1 x 0,9 m idi.

3 №-li küp qəbir. Qəbir qabları yer səthindən 80-90 sm dərinlikdə üzə çıxdılar. Dəfn küpü iri təsərrüfat küpünün yarı hissəsindən ibarət idi. Küp şimal-qərb-cənub-şərq istiqamətində böyrü üstə qoyulmuşdu. Gili qırmızı rəngli olan dəfn küpünün gövdəsi uzunsov formalı, oturacağı yastı idi. Ağzı yana qatlanırdı. Hündürlüyü 1,2 m, gövdəsinin diametri 80 sm idi.

Dəfn küpünün ağzı boyu bir sırada kiçik və orta həcmli qablar düzülmüşdü. Həcmcə daha böyük saxsı qablar dəfn küpünün cənub-qərb böyrü tərəfdə 3-4 sırada düzülərək küpün böyrü boyu cənub-şərq istiqamətində uzanırdılar. Saxsı qablar dopulardan, geniş ağızlı qulpsuz, təkqulp və ya iki qulpulu küpələrdən, ağzı novçalı qabdan, ağzı dördləçəkli təkqulp qabdan, təkayaqlı vazadan, kasa və ya vaza tipli qablardan, armudvari, uzunsov və şişman gövdəli küpələrdən, ağzı ləçəkli xırda küpəcikdən, dərin kasadən, piyalə və xeyrədən ibarət idilər. Şişman gövdəli küpələrdən birinin boğazı silindrik formalıdır.

Qabların üzərinə qaban cəmdəyi qoyulmuşdu. Bu qablardan 70 sm şimal-şərqdə dəfn küpünün oturacağı istiqamətində iki qoyuna məxsus çürümüş sümüklər üzə çıxdı. Xırda buynuzlu heyvan sümüklərinə qabların əksəriyyətinin də içində rast gəlinirdi.

Dəfn küpünün içərisində orta yaşlı kişiyə məxsus insan skeletinin yalnız kəllə və ayaq sümükləri aşkar olundular. Kəllə sümüyü küpün ağzı tərəfdə, qıç sümükləri isə oturacaq tərəfdə idi. Kəllə sümüyünün ətrafında dəmir bıçaq tiyələrinə və şüşə muncuqlara təsadüf olundu. Qəbir kamerasının ölçüləri 2,35 x 1,7 m idi.

4 №-li torpaq qəbir. Bu qəbir kamerası müasir yer səthindən 75 sm dərinlikdən üzə çıxdı. Kamera dördkünc formalı olub şimal-qərb-cənub-şərq istiqamətində idi.

Kameranın şimal-qərb hissəsində üstədən basılmış uşaq kəlləsi üzə çıxdı. Skeletin kəlləsi, qabırğa və ayaq sümükləri əzilsə də bəzi sümükləri nisbətən yaxşı qalmışdı.

Kəllənin şimal-qərb hissəsində kiçik həcmli saxsı qablar pərakəndə şəkildə 3 sırada yerləşdirilmişdi. Bu qab sırası cənub-şərqə tərəf dönərək yenə də 2-3 sırada, artıq nizamlı şəkildə düzülüb davam edirdi. Bu istiqamətdəki qablar

vazalardan, ağız ləçəkli və novçalı küpələrdən, piyalələrdən, süddanlardan, piy-dandan, kasalardan və s. ibarət böyük və orta həcmli qablar idi. Bu sıra qabların cənub-şərqində it skeletinə təsadüf olundu.

Qəbirdəki uşaq skeletindən şimal-şərqə doğru 1 sırada daha 3 piyalə qoyulmuşdu. Kəllənin yuxarı tərəfində ağız üstə qoyulmuş kiçik vaza, kəllənin ətrafında dəmir mildən hazırlanmış məmulatların qalıqları, tunc qolbağın qırıqları, şüşə və tunc muncuqlar aşkar edildi. Qabların bir çoxunun içərisində heyvan sümükləri şəkilndə yemək qalıqları qalmışdı. Qabların təsviri mətnin davamında göstərilmişdir.

Qəbir kamerası 1,6 x 1,15 ölçüsündə idi.

5 №-li küp qəbir. Bu küp qəbri yer səviyyəsindən 60 sm dərinlikdə üzə çıxdı. Qəbrin çox hissəsi texnika işləyərkən dağıdılmışdı. Dəfn küpünün yalnız oturacaq hissəsinin yarısı salamat qalmışdı. Təəssüf ki, dəfn küpü dağıdılarkən içərisindəki skelet və avadanlıq da məhv olmuşdur.

Dəfn küpünün qoyuluşuna görə küpün şimal-qərb-cənub-şərq istiqamətində olduğu müəyyənləşdi. Küpün oturacağı tərəfdə şimal-şərq-cənub-qərb istiqamətində müxtəlif təyinatlı və ölçülü saxsı qablar düzülmüşdü. Qablar küpələrdən, piyalələrdən, kasalardan, badya və ya sərnici tipli qablardan, çəhrayı rəngli təkayaqlı vazadan, ağız novçalı və süzgəcli süddanlardan ibarət idilər.

Dəfn küpünün içərisindən dəmir mildən hazırlanmış, ucu gözlük şəkilli məmulat, dəmir halqa qırıqları, dəmir mil məmulatların qırıqları və bir neçə tunc və şüşə muncuq tapıldı. Qabların tutduğu sahənin salamat qalmış ölçüsü 1,1x0,55 m idi.

6 №-li qəbir. Qəbrin ilk qabı yer səthindən 80 sm dərinlikdə üzə çıxdı. Qəbir kamerasının özü isə 1,1 m dərinlikdə yerləşirdi. Bu qəbrin də çox böyük bir hissəsi texnika tərəfindən tam dağıdılmışdı. Ona görə də onun küp və ya torpaq qəbri olduğunu söyləmək mümkün olmadı. Qəbir kamerasının qırağında bəzi qablar salamat qalmışdı. Bu qablar bir sırada, şimal-şərq-cənub-qərb istiqamətində düzülmüşdü. Tutduqları sahənin uzunluğu 1,2 m idi.

Qablar küpələrlə, dopularla, piyaləylə və digər qab nümunələriylə təmsil olunmuşdu. Sonuncu küpələrin arasında hansısa bir heyvana məxsus sümük fraqmentləri yerləşirdi.

7 №-li torpaq qəbir. Bu qəbirdəki ən hündür qabın ağız yer səthindən 75 sm, qəbir kamerası isə 1,05 m dərinlikdən üzə çıxdı. Qəbir kamerasının cənub hissəsi texnika tərəfindən dağıdılmışdı. Kamerada qablar şimal-cənub istiqamətində 3 sırada düzülmüşdü. Qabların tutduğu sahə: şimal-cənub istiqamətində 1,5 m, qərb-şərq istiqamətində 85 sm idi. Qəbirdəki qablar küpələrlə, lüleynlərlə, vazalarla, bardaqlarla, kasalarla təmsil olunmuşdu.

1-ci sırada düzülmüş şişman gövdəli və təkqulplu küpələrin qərb tərəfində ucları halqalı və gözlük şəkilli uzunsov formalı dəmir məmulatların fraqmentləri, iki tunc bilərzik, şüşə, tunc və kükürddən hazırlanmış muncuqlar, tunc zəncir halqası, hansısa tunc məmulat, dəmir halqa, dairəvi şəkildə qoyulmuş ayı caynaqları və mənsubluğu müəyyən olunmayan, pis vəziyyətdə qalmış sümüklər aşkar olundu. 2-ci və 3-cü sırada yerləşən qabların arasında da müəyyən olunmayan

sümüklər üzə çıxdı.

8 №-li küp qəbir. Bu qəbir tam dağıldığından onun istiqamətini və strukturunu müəyyən etmək mümkün olmadı və yalnız qəbir avadanlığı içərisində salamat qalmış saxsı qablar, onların fraqmentləri və başqa arxeoloji materiallar qeydə alınaraq götürüldü. Saxsı qablar küpələrdən, kasalardan, vazalardan, lüleyindən və badyadan ibarət idilər. Bundan əlavə, qəbirdən müxtəlif təyinatlı saxsı qablara məxsus ağız, boğqaz, çiyin, gövdə və oturacaq fraqmentləri də tapıldı. Qəbir avadanlığı içərisində dəmir orağın bir hissəsi, dəmir cida ucluqları, dəmir bıçaq tiyəsinin ucu, əqiq və şüşə muncuqlar da var idi.

9 №-li küp qəbir. Bu küp qəbrinin dəfn küpü yer səthindən 50 sm dərinlikdə üzə çıxdı. Qəbir kamerasının ümumi dərinliyi 90 sm idi. Dəfn küpü böyrü üstə şimal-qərb-cənub-şərq istiqamətində qoyulmuşdu. Küpün ağız aşkar olunmadı. Armudvari gövdəli dəfn küpünün hündürlüyü 70 sm, gövdəsinin diametri 50 sm, yastı oturacağının diametri 18,5 sm idi. Çəhrayı rəngdə olan küpün gili təmiz, divarının qalınlığı 1 sm idi.

Dəfn küpünün ağız və oturacaq tərəfinə müxtəlif ölçülü və təyinatlı saxsı qablar düzülmüşdü. Qabların tutduğu sahə şimal-qərb-cənub-şərq istiqamətində 1,7 m, cənub-qərb-şimal-şərq istiqamətində 1,3 m idi.

Qablar aşağıdakı qaydada düzülmüşdü.

Dəfn küpünün ağız tərəfdə: küpələr, təkqulplu kiçik küpə, təkqulplu badya.

Dəfn küpünün oturacağı tərəfdə: şimal-qərb-cənub-şərq istiqamətində: kasalar, küpələr, piyalə, vazalar, lüleyin.

Qabların cənub-qərbində iri buynuzlu heyvan sümükləri üzə çıxdı. Heyvan sümükləri bəzi qabların içində də tapılmışdı.

Dəfn küpünün içərisi təmizlənərkən burada, küpün ağız tərəfində uşağa məxsus kəllə, qol və qabırğa sümüklərinin xırda fraqmentləri aşkar edildi. Kəllə fraqmentlərinin ətrafında, parçalanmış halda olan iki kiçik tunc bilərzik və bir tunc üzük, silindrik formalı dəmir məmulatın bir hissəsi, dəmir mildən hazırlanmış məmulat və 4 şüşə muncuq yerləşirdi.

Dəfn küpünün qabları götürülərkən 4-cü qabın altından təbaşir parçası üzə çıxdı.

10 №-li torpaq qəbir. Bu qəbrin də çox hissəsi ağır texnikanın işləməsi gedişində dasğıılmışdı. Qəbrin kəsiyində üç saxsı qab izlənirdi. Qalan dörd qab işlər gedişində qəbir divarları uçqunu ilə birlikdə yerə düşmüşdülər. Qəbir kamerasının uzunluğu 2,2 m, qalan hissəsinin eni 50 sm, dərinliyi 1,2 m idi.

Qəbirdə müxtəlif ölçülü və təyinatlı, bütöv və fraqmentlər şəkilində 19 saxsı qab, həmçinin insan skeletinin fraqmentləri var idi. Qəbrin istiqaməti şimal-qərb-cənub-şərq idi. Qəbir qablarının bir hissəsi kənarda yandırılan odun təsirinə məruz qalmışdı, lakin qəbrin özündə od qalanması izlərinin olması faktı aşkar edilmədi. Bəzi qabların içərisində ritual qida qismində heyvan sümükləri var idi.

11 №-li küp qəbir. Qəbrin bir hissəsi ağır texnikanın işləməsi nəticəsində dağıılmışdı. Dəfn küpünün yalnız yuxarı hissəsi salamat qalmışdı. Küp böyrü üstə qoyulmuşdu. Ağız qərbə, oturacağı isə ehtimal ki, şərqə istiqamətlənmişdi. İnsan

skeletin sümükləri qalmışdı. Onlar dəfn küpünün içərisində küpün ağzından cənub-qərbdə yerləşirdi.

Qəbir kamerasının uzunluğu 2,1 m, salamat qalmış eni 1,5 m, dərinliyi 1,1 m idi. Kamera şimal-qərb-cənub-şərq istiqamətində idi. Qəbirdə müxtəlif həcmli və təyinatlı 25 saxsı qab, həmçinin gil antropomorf qadın fiquru, uzunsov formalı iki gil məmulat (fiqurlar üçün tədarük), üç tunc qolbaq və yaşıl rəngli şüşə muncuq aşkar edildi.

Bu qablardan səkkizinin içərisində heyvan sümüklərinin fraqmentləri var idi.

Qazıntıların gedişi. Qazıntıların nəticəsi olaraq Səmədabad nekropolunun iki qəbir tipinə malik abidə olduğu müəyyənləşdi. Qəbirlərin istiqamətlərində tipindən asılı olmayaraq sabitlik izlənilirdi, yəni onların hamısı şimal-qərb-cənub şərq istiqamətində idilər. Qəbirlər yer səthindən 50 sm-dən başlayaraq 1,2 m-dək müxtəlif dərinliklərdə salınmışdılar. Küp qəbirlərindəki dəfn küplərinin hündürlüyü 70-125 sm arası, gövdələrinin diametrləri isə 50-80 sm arasında idi. Onu da qeyd edək ki, küp qəbirləri ilə torpaq qəbirlərinin avadanlığı arasında heç bir fərq yox idi. Səmədabad nekropolunun qəbirlərini çox zəngin qəbirlər sırasına aid etmək olar. Müəyyən qədər dağıntıya məruz qalmalarına baxmayaraq qəbir avadanlıqları içərisində çoxlu sayda maddi mədəniyyət nümunələri aşkar edilmişdi.

Qazıntı sahəsindən tapılmış saxsı qablar forma və məzmun baxımından Yevlax rayonunda tədqiq olunmuş Yəldili [1, 52-53] və Bəyimşarov küp qəbirlərinin materiallarından az fərqlənir. Bu materialları tipoloji xüsusiyyətləri əsasında e.ə. II - b.e. II əsrlərinə aid edə bilərik. Qazıntılar zamanı qeydə alınmış yüzlərlə maddi mədəniyyət nümunələri içərisində əhəmiyyətli yeri saxsı qab qırıqları tutur. Təyinatına görə küpə, güvəc, vaza, lüleyin, boşqab, kasa, xeyrə, badya, bardaq, dolça, dopu, piyalə, piydan, qapaq və s. kimi gil qabların fraqmentlərini əks etdirən artefaktlar mənsub olduğu dövrün sakinlərinin mətbəx-məişət mədəniyyətlərinin göstəricisidir. Məişət əşyaları əsasən məişətdə və mətbəxdə, eləcə də təsərrüfatda istifadə edilmişdir. Bura birinci növbədə gil qablar daxildir. Gil qablar təyinatına və işlədilmə funksiyalarına əsasən müxtəlifdir. Aşkar edilmiş iki gil piydanı da məişət əşyalarına aid etmək olar. Gil məmulatı əsasən əldə hazırlanıblar, lakin dulus çarxında hazırlanmış nüsxələrə də rast gəlinmişdir. Onların gili ya qum qarışıqlı, ya da təmiz tərkiblidirlər. Qablar sabit od temperaturunda bişirilmişdir. Qabların üstü çox vaxt cızma, çərtmə və ya yapma naxırlarla bəzədilmişdir. Çox vaxt kəsikdə lentvari, dəyirmi və ya oval, bəzən cəftəvari qulpları vardır. Gil qablar tapıntıların böyük əksəriyyətini təşkil edir.

Əksər hissəsi böyük ustalıqla və keyfiyyətli hazırlanmış bu qablar içərisində əsasən küpə, vaza, kasa və süddan tipli qablar xüsusən seçilir. Üzəriləri yapma və cızma naxışlarla bəzədilmiş, bir çox hallarda ağızları ləçəkli və süzgeçli olan Yaloylutəpə mədəniyyəti tipli bu qablar onları əsasən əldə hazırlamış ustaların yüksək bədii zövqündən xəbər verir [2; 3].

Qəbir avadanlıqları içərisində aşkar edilmiş saxsı qablar əsasən çəhrayı və boz rəngdədirlər. Bəzən qonur, qırmızımtıl və qara rəngli qablara da təsadüf olunmuşdur. Onların bir hissəsinin üstünə ağ, sarımtıl, bozumtul və bəzən də salat

rəngli anqob çəkilməmişdir. Onların gili çox vaxt qum tərkibli olub üstləri zəif cilalanır. Lakin təmiz gil tərkibli, üstləri yaxşı cilalanmış qab nümunələrinə də təsadüf olunmuşdur.

Küpələrin bir qayda olaraq dar və ya geniş olan yastı oturacaqları (bəzən dabanlı oturacağı olan küpələrə də rast gəlinmişdir, armudvari və ya şişman gövdələri, dar və geniş boğazları, yana qatlanmış və ya qıfvari ağızları vardır. Ağızları üç və dörd ləçəkli və ya novçalı olan küpələrə də çox rast gəlinir. Küpələrin üzərində çox vaxt kəsikdə lentvari, dəyirmi və ya oval olan qulpları vardır. Küpələr əsasən orta dərəcə keyfiyyətində bişirilmiş, saxsısı sıx, rəngi çəhrayı, boz və ya qırmızımtıl-qonurdur. Küpələrin gövdəsi və ağızları üzərində məməcik və düyməcik şəkilli yapma bəzək elementləri olur (şəkil 1.1; 4.1; 4.4; 5.3; 6.5).

Aşkar olunmuş *güvəclər* şişman gövdəli olub geniş və dəyirmi ağızlıdırlar. Alçaq və geniş boğazları tədricən çiyinə keçir. Oturacaqları geniş və yastıdır (şəkil 3.4).

Qəbir avadanlığı içərisində tez-tez *lüleyinlərə*, başqa sözlə desək lüləkli küpələrə də rast gəlinmişdir. Onlar müxtəlif ölçüdədirlər. Lüleyinlərin xarakterik cəhətləri dar boğazlı və qıfvari ağızlı olmalarıdır. Onların ön tərəfində bucaq altında dik qalxan kəsikdə dəyirmi lüləkləri vardır (şəkil 3.5). Bir qayda olaraq böyük həcmli lüleyinlər armudvari, kiçik lüleyinlər isə armudvari və bikonik formalıdırlar.

Qazıntılar zamanı aşkar edilmiş kiçik həcmli *dopuların* ağızları yana açılır. Ağız novçalılara da rast gəlinmişdir. Bəzən isə ağızları dəyirmi olur. Onların boğazları tədricən çiyinə keçir. Gövdələri şişman, oturacaqları yastıdır. Onların üzərində bəzən qulpları və lüləkləri də olur (şəkil 6.4).

Nekropolda aşkar olunmuş *vazalar* küpələrdən sonra sayca ikinci yer tuturlar. Vazalar geniş ağızlı və oval, yaxud dəyirmi gövdəlidirlər. Çox vaxt dayaz, bəzən dərin olurlar. Ağız kənarları adətən yana və aşağıya meyilli olur. Onların silindrik formalı uzun və ya qısa tək və ya üç ayaqları olur. Tək ayaqlı vazaların ayağı adətən diskvari oturacaq-altlıq üzərində durur. Vazaların bir qismi isə ayaqsız olub yastı və ya dabanlı oturacağı malikdirlər (şəkil 2.5; 3.3; 4.3; 5.4). Səmədabad nekropolunda aşkar olunmuş vazaların spesifik xüsusiyyəti onların, demək olar ki, hamısının böyürləri üzərində tısbəgə başı şəklində çıxıntı formalı qulpların olmasıdır. Görünür bu totemizm ilə əlaqədar olan hansısa bir inanca söykənir.

Kasalar geniş ağızlı olub ağızları yana qatlanır. Böyürləri bir qədər aşağıya endikdən sonra oval, şişman və ya aşağıya doğru daralan gövdəyə keçir. Oval oturacaqların altı çox vaxt umbonludur. Bəzən üzərilərində ağızla gövdəni birləşdirən yarım dairəvi qulpları olur (şəkil 2.1-4; 3.6; 4.5; 5.5).

Dəfn küplərinin ətrafındakı saxsı qablar arasında *bardaqlar* da var idi. Onların qıfvari və ya dəyirmi ağızları, dar boğazları, armudvari və ya şişman gövdələri vardır. Oturacaqları dar və yastıdır. Onların üzərində ağızla gövdəni birləşdirən kəsikdə dəyirmi qulpları olur. Onlar müxtəlif ölçülüdürlər (şəkil 1.2).

Aşkar olunmuş *süddanların* ağızlarında uzun novçaları, bikonik formalı gövdələri var. Böyürlərində kəsikdə dəyirmi olan ensiz çəp qulpları olur. Qulpların çəp yapışdırılmasında məqsəd yalnız biləyi əyməklə qabdakı mayeni rahat

süzməkdir. Süddanların oturacaqları yastı olur. Qısa silindrik ayaq üstə olan süddanlara da təsadüf olunmuşdur. Bu halda onların ayaqları vazalarda olduğu kimi diskvari oturacaq-altlıqla sonunclanır. Bəzən onların üstü yapma məməciklərlə naxışlanır. Süddanlar adətən ağımtıl rəngli təmiz gildən nəfis hazırlanaraq bişirilirlər (şəkil 1.3).

Qazıntılar gedişində əldə edilmiş *badya* və ya *sərnici* tipli qabların geniş ağızları, oturacağa doğru bir qədər daralan uzunsov gövdələri vardır. Ağızları yana qatlanır. Üzərilərində ağızla gövdəni birləşdirən kəsikdə dəyirmi qulpları olur. Oturacaqları geniş və yastıdır (şəkil 3.1-2).

Aşkar olunmuş *dolçalar* silindrik boğazları armudvari və ya şişman gövdəyə keçir. Oturacaqları yastıdır (şəkil 2.6; 6.2-3).

Qəbir avadanlığı içərisində iki *piydan* da vardır. Birinci *piydan* cam şəkillidir. Geniş ağızlıdır. Ağzı birbaşa gövdəyə keçir. Gövdəsi aşağıya doğru bir qədər daralır. Altı geniş və yastıdır. Arxa hissəsində ağız kənarını oturacaqla birləşdirən dördkünc formalı qulpu vardır. Qulpun ortası, iki barmağın keçirilməsi üçün qədərincə geniş deşiklikdir. Qulpun aşağı hissəsi üçbucaq formalı ayaqla sonunclanır. Daha iki kiçik ayaq *piydan*ın ön hissəsinin altında yerləşir. İçərisində güclü hisizləri qalmışdır. Rəngi bozdur. Hündürlüyü 6,5 sm, ağzının diametri 11 sm-dir. Geniş ağızlı üçayaqlı *piydan* tipli gil qabın ağzının aşağı hissəsində düyməcik şəkilli yapma bəzək yerləşir. Gövdəsi aşağıya doğru daralır. Bir hissəsi qopmuşdur. Arxasında ağzı ilə altını birləşdirən kəsikdə oval olan enli və qalın qulpu vardır. Qulp həm də ayaq rolunu oynayır. Daha iki ayaq izi *piydan* altının ön hissəsində nəzərə çarpır. Qalın divarlıdır. Üstü cilalıdır. İçərisi tamamilə, üst səthi isə qismən hisizləri ilə örtülmüşdür. Ağzının diametri 13,3 sm-dir (şəkil 6.6).

Qazıntılar zamanı aşağıdakı maraqlı tapıntılar aşkar olunmuşdur:

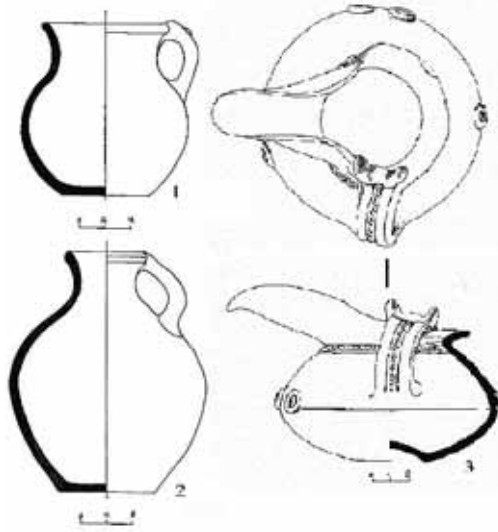
-kiçik həcmli matra tipli qab. Ağzının bir hissəsi sınımışdır. Ağzı yana açılır. Dar boğazı tədricən maili çiyinə keçir. Gövdəsi yastı olub bir qədər şişmandır. Hər iki böyründə yarım dairəvi üfüqi qulpu vardır. Qulplar kəsikdə dəyirmi olub üstləri kəsmə üsulu ilə burma şəklində bəzədilmişdir. Qulplardan aşağıya doğru qabın hər iki böyrü boyu dayaz şırımlı zolaq enərək qabın altından keçib hər iki qulpu birləşdirir. Qabın üstü çiyindən başlayaraq aşağıyadək bütün gövdəsi üzərində sıralarla vurulmuş yapma düyməciklər və ayparalarla bəzədilmişdir. Rəngi çəhrayıdır. Üstünə açıq krem rəngli anqob çəkilib (şəkil 5.1).

-keyfiyyətli hazırlanmış orta həcmli üçayaqlı küpə. Geniş ağızlıdır. Ağzı yana açılır. Boğazı daraldıqdan sonra şarvari gövdəyə keçir. Altı yastıdır. Altında üç konusvari dayağı vardır. Boğazı üzərində oval formalı yalançı lülək yerləşir. Yan tərəfində ağzı gövdə ilə birləşdirən lentvari qulpu vardır. Rəngi bozdur. Səthi yüngül cilalanıb (şəkil 6.5).

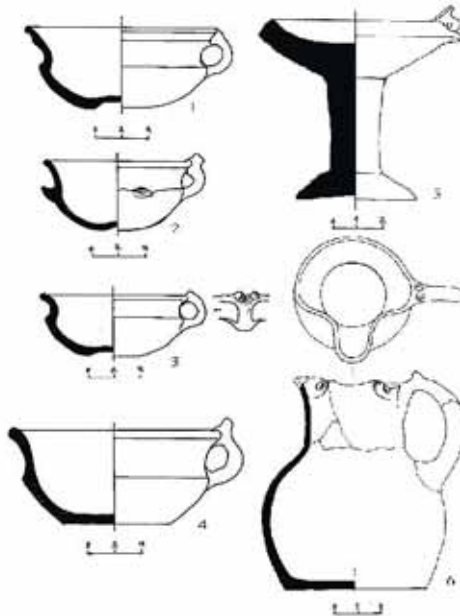
-qadın şəklində olan antropomorf fiqur. Baş, burnu, gözləri, qaşları, qolları, budları və ayaqları dəqiq görsənir. Qolları üzərində hər iki tərəfdə 4 ədəd olmaqla qolbağı xatırladan qövsvari yapmalar vardır. Ön tərəfində-sağda iti döş, solda isə, ortasında dairə olan ürək şəklində yapmalar, həmçinin dəyirmi düyməcikləri olan yapma zolaq (qurşaq) vardır. Qurşaqdan aşağıda və budları üzərində üçbucaq

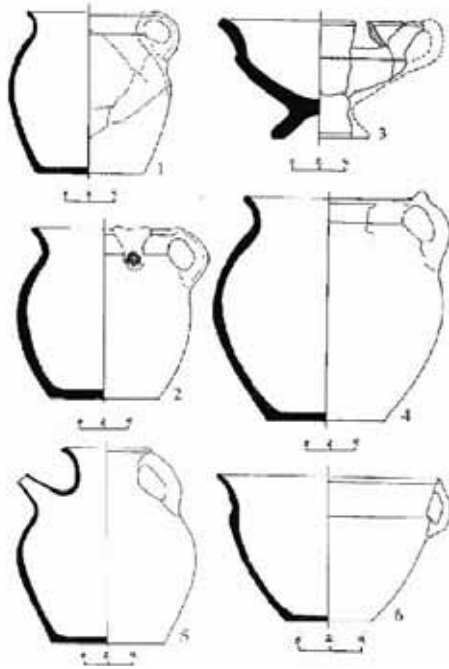
yaradan basmalar yerləşir. Üzərində barmaqla basılmış 6 dəyirmi basma olan altlıq üstündə durur. Sol çıxımın bir hissəsi yoxdur. Arxa tərəfi yastıdır. Əldə hazırlanıb. Hündürlüyü 17 sm-dir (şəkil 7). Fiqurun başı sxemik şəkildə verilərək quş başını, yanlara açılmış qolları isə qanadları xatırladır. Bu fiqurun hansısa ilahə bütü, ola bilsin ki, sevgi ilahəsi [4, 103] olması istisna deyil.

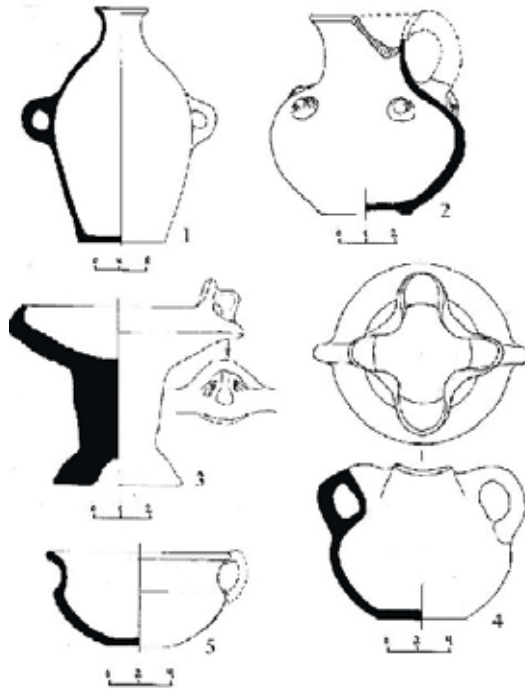
Şək. 1. 1-geniş ağızlı küpə; 2-dar ağızlı bardaq; 3-süddan

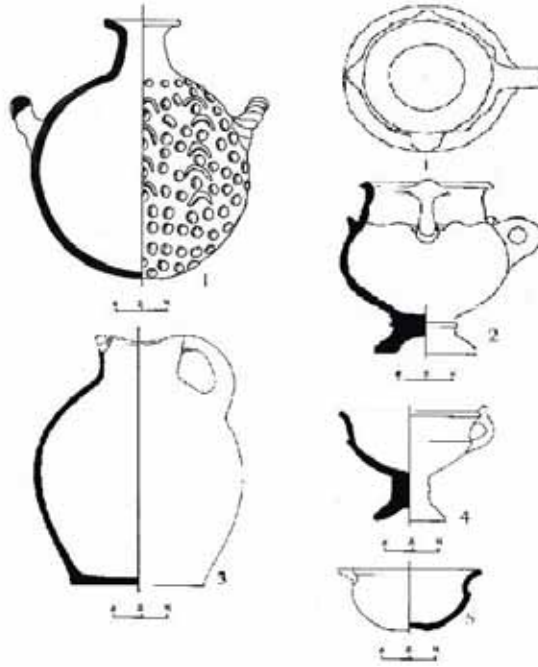
Şək. 2. 1-4-qulplu kasalar; 5-təkayaqlı vaza; 6-dolça

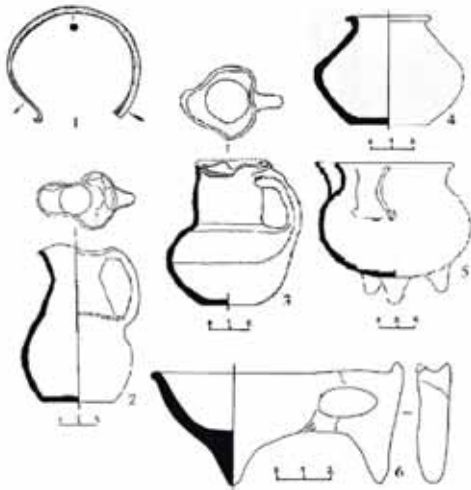
Şək. 3. 1-badya; 2-sərnici; 3-dabanlı oturaq vaza; 4-güvəc; 5-lüleyin; 6-kasa

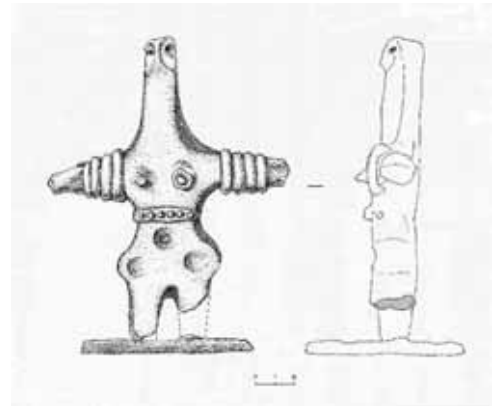
Şək. 4. 1-küpə; 2-üstü yapma bəzəkli küpə; 3-zoomorf vaza; 4-ikiqulplu küpə; 5-kasa

Şək. 5. 1-matra tipli qab; 2-küpə; 3-iri tutumlu küpə; 4-təkayaqlı vaza; 5-kasa;

Şək. 6. 1-tunc gərdənlük; 2-3-dolça tipli qablar; 4-dopu; 5-üçayaqlı küpə; 6-piydan

Şək. 7. Gil fiqur

Arxeoloji qazıntılar zamanı çoxlu sayda metal məmulatlar tapılmışdır. Tuncdan hazırlanmış bəzək əşyaları qolbaqlardan, gərdənlərdən (şəkil 16.3), üzükdən ibarətdirlər. Dəmir məmulatlar silahlar və əmək alətləri ilə təmsil olunmuşlar. Silahlara xəncər tiyələri, cida ucluqları, əmək və məişət əşyaları bıçaq tiyəsinin ucu, oraq fragmenti və dəmir məmulatların hissələri daxildirlər.

Səmədabad nekropolunun qazıntıları zamanı müxtəlif formalı şüşə, əqiq, kükürd və tunc muncuqlar aşkar edilmişdir.

Səmədabad nekropolunda arxeoloji qazıntılar zamanı osteoloji qalıqlardan yalnız qəbir qablarının içərisindəki qida qalıqları qismində olan heyvan sümüklərinə, qeyd olunduğu kimi qəbirlərdən birində aşkar edilmiş ayı caynaqlarına rast gəlinmişdir. Bu tapıntı bölgənin o dövrdəki faunası və əhalinin ovçuluq məşğuliyyəti barədə müəyyən məlumat verir. Qəbir qablarında əldə edilmiş osteoloji qalıqlar içində əsasən xırdabuynuzlu heyvanlara, daha sonra isə iridabuynuzlu heyvanlara məxsus sümüklər tapılmışdır. Nekropolda paleobotanik qalıqlara rast gəlinməmişdir.

Nekropolun əhali tarixini öyrənmək üçün əhəmiyyəti. Nekropolda aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı Antik dövr əhalisinin təsərrüfat-sənətkarlıq həyatının müxtəlif sahələrinə və dini dünyagörüşlərinə dair çox qiymətli məlumatlar toplanılmışdır.

Qazıntılar nəticəsində aşkar edilmiş qəbirlərin say çoxluğu, eyni zamanda sıxlığı əhalinin sayı haqqında da müəyyən fikir söyləməyə imkan yaradır. Abidənin ərazisinə səpələnmiş Antik dövr keramika nümunələri qazıntı sahəsindən kənar da müşahidə edilirdi. Yerüstü materialların daha çox yayıldığı sahə 100 m-dən artıq məsafəni təşkil edirdi. Nekropoldan çox da uzaq olmayan bir yerdə şübhəsiz ki, burada dəfn edilən insanların yaşadığı məskən də yerləşmişdir. Yerüstü materialların xarakteri burada məhz Antik dövr yaşayış yerinin xarakterini müəyyənləşdirməyə əsas verir. Qazıntı aparılan sahə yalnız yaşayış yerinin qəbiristanlığını əhatə etmişdir.

Səmədabad nekropolunun xronoloji çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsi qəbirlərin strukturuna, qəbirlərdə icra olunan dəfn adətinə və əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələrinin müqayisəli təhlilinə əsaslanır.

Bəhs olunan dövrə aid yaşayış yerləri yalnız qismən tədqiq olunmuşlar və qəbir abidələrinə nisbətən onların sayı əhəmiyyətli dərəcədə azdır. Bu dövrün nekropollarına əsasən onların yaxınlığında sinxron yaşayış yerlərinin yerləşdiyini sənədləşdirmək olar. Tədqiq olunan dövrdə tipoloji cəhətdən bükülü, yarım bükülü və arxası üstə uzadılmış tək dəfnlərin olduğu torpaq qəbirləri, üfüqi vəziyyətdə qoyulmuş böyük küplərdə, katakomba qəbirlərində, taxta qutularda, çiy kərpicdən hörülmüş sərdabələrdə və saxsı təknələrdə qəbirlər seçilir. Bizim eranın ilk əsrlərində Azərbaycanın bəzi bölgələrində, o cümlədən Böyük Qafqazın ətəklərində qəbirlərin birləşdirilmiş tipləri, məsələn, katakomba qəbrinə yerləşdirilmiş küplər və ya taxta qutular meydana çıxmışdır. Bu qəbirlərin bütün tipləri özlərində obyektiv surətdə tarixi informasiyanın geniş bir spektrini ehtiva edirlər [5, 127].

Albaniyanın bir sıra yaşayış məntəqələrinin arxeoloji qazıntıları və tədqiq-

qatları əsasında, onların yerləşməsi, xarakteri, tikililəri, tikinti materialları və bu abidələrlə bağlı digər mühüm məsələlər üzrə bəzi elmi ümumiləşdirmələr aparmaq olar [6, 26].

Nəticə. Səmədabad nekropolu iki qəbir tipinin mövcud olduğu abidə olub, yüksək mədəni-iqtisadi inkişafın nümunələrini özündə saxlayır. Nekropoldakı qəbirlərin müxtəlif dərinliklərdən çıxması sübut edir ki, burada yaşayış onilliklərlə, bəlkə də bir neçə əsr davam etmişdir. Bir sıra müqayisəli təhlillər əsasında Səmədabad nekropolunda dəfnlərin təxminən e.ə. II -b.e. II əsrləri çəçivəsində həyata keçirildiyini söyləmək mümkündür. Lakin gələcək tədqiqatlar nəticəsində bu xronoloji bölgədə dəyişikliklər olacağı istisna deyildir.

Nekropolun maddi-mədəniyyət nümunələrində yüksək inkişaf etmiş Antik dövr sənətkarlığının və o dövrdə mövcud olmuş Yaloylutəpə mədəniyyətinin xüsusiyyətləri izlənilir. Şübhəsiz ki, qazıntılar nəticəsində tapılan və çox nəfis hazırlanan bəzi maddi-mədəniyyət nümunələri yerli istehsalın məhsulu olmamış, buraya inkişaf etmiş yaxın şəhərlərdən gətirilmişdir.

Antik mənbələrin verdiyi məlumatlara əsaslanaraq görərik ki, bu mənbələrdə Qafqaz Albaniyasının şəhərləri haqqında kifayət qədər məlumat verilməmişdir. Antik dövr kəndlərinə dair isə məlumatlar, demək olar ki, yox dərəcəsidir. Bu səbəbdən antik dövr yaşayış məskənlərinin həyat mənzərəsinin bərpasında arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə edilən maddi mədəniyyət qalıqları başlıca mənbədir. Bölgənin kənd tipli yaşayış yerlərinin arxeoloji qazıntılara zəif cəlb edilməsi Səmədabad nekropolunda aparılmış arxeoloji qazıntıların əhəmiyyətini daha da artırır. Nekropolda aşkar edilmiş qəbir avadanlıqları həmin dövrün yaşayış yerləri sakinlərinin məişət, təsərrüfat həyatının səviyyəsi, həmçinin dini inancları haqqında dolğun informasiya mənbəyidir. Qazıntı sahəsinin kiçik bir yerində, aşkar edilmiş sıx yanaşı salınmış qəbirlərin mövcudluğu yaşayış yerində əhali sıxlığı, demoqrafik durum haqqında da çox maraqlı mühakimələrin yürüdülməsinə şərait yaratmışdır.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Əsədov V.A. Azərbaycanın küp qəbirləri. Bakı: AFPoliqrAF, 2018, 236 s.
- 2.Шарифов Д.М. Раскопки в Ялойлутепе. В кн: Материалы Азгосмузея, вып. 1, Баку, 1927, 321 с.
- 3.Исмизаде О.Ш. Ялойлутепинская культура // АН Аз. ССР Институт истории и философии, Баку: Из-во Аз. ССР, 1956, 132 с.
- 4.Кириченко Д.А., Агаларзаде А.М. Терракотовая антропоморфная статуэтка из Самедабада / Новые материалы и методы археологического исследования. М.: ИА РАН, 2019, с. 102
- 5.Гошгарлы Г.О. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана. Баку: ЭЛМ, 2012, 246 с.
- 6.Халилов Дж. А. Материальная культура Кавказской Албании. Баку: ЭЛМ, 1985, 276 с.

КУВШИННЫЕ И ГРУНТОВЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ САМЕДАБАДСКОГО НЕКРОПОЛЯ

Вагиф А.АСАДОВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена Самедабадскому некрополю, обнаруженному и исследованному в Евлахском районе Азербайджана. В этом некрополе находились два могильных типа-кувшинные и грунтовые погребения, что является характерным для изучаемого периода истории. Несмотря на то, что некоторые погребения некрополя были частично или полностью разрушены в связи с работой тяжелой техники, здесь встретились и относительно хорошо сохранившиеся погребения.

Погребения Самедабадского некрополя можно отнести к разряду богатых погребений. Здесь были найдены многочисленные образцы керамических сосудов, предметы украшения, фрагменты железных изделий. Большинство сосудов изготовлены от руки с большим мастерством и вкусом. Образцы материальной культуры, полученные с некрополя, позволяют создать определенные представления о культуре, быте и занятиях, а также религиозном мировоззрении заселяющего в античное время данную территорию населения.

На основе анализа полученных археологических материалов, погребения Самедабадского некрополя можно отнести к II веку до н.э. – II веку н.э.

Ключевые слова: Самедабадский некрополь, Античный период, кувшинные и грунтовые погребения, погребальные обряды, керамические сосуды, предметы украшения

PITCHER AND EARTHEN GRAVES OF SAMADABAD NECROPOLIS

Vagif A.ASADOV

SUMMARY

The article deals with the ancient Samadabad necropolis discovered and studied in the Yevlakh district of Azerbaijan. There were two types of graves in this necropolis - pitcher and earthen graves, which is typical for the studied historical period. Although some graves were partially or completely destroyed by heavy machinery, relatively well-preserved graves were found as well.

The graves of the Samadabad necropolis can be considered as rich ones. Numerous samples of pottery, ornamentals, fragments of iron products were found here. Most of the dishes were made with great skill and taste. Examples of material culture obtained from the necropolis gives us reason to have a certain idea of the culture, life and occupation, as well as the religious beliefs of the people who inhabited these areas in ancient times.

Based on the analysis of archaeological materials, the graves of the Samadabad necropolis can be attributed to the BC 2nd century – 2nd century A.D.

Keywords: Samadabad necropolis, Antique period, pitcher and earthen graves, funeral rites, pottery, ornamentals